

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
та літератури
Донбаського державного
педагогічного університету

СМЕРТОНОСНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ІСНУВАННЯ В РОМАНІ Є. ПАШКОВСЬКОГО «ВОВЧА ЗОРЯ»

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. По-годжуючись із думкою вітчизняних літературознавців, що проза Є. Пашковського містить і явища неомодернізму, і елементи постмодернізму, звернемо увагу на особливість поетики неомодернізму Є. Пашковського у світлі танатичної символізації. Як явище новомодерністське, творчість Є. Пашковського наближається до такої художньої стильової системи, як експресіонізм.

Виражаючи свій вразливий індивідуалізм, експресіоніст мав змогу продукувати суб'єктивний протест проти дисгармонії, патологічних деформацій об'єктивного світу. Оскільки психології експресіоніста притаманні ірраціоналізм і збуджена емоційність, то це передбачає деформацію об'єктивного світу, «несамовиту» образність, напружені авторські роздуми про долю людства тощо.

Оскільки світогляду експресіонізму властивий есхатологізм, то М. Моклиця загострює увагу на складних стосунках Експресіоніста зі смертю: «Безодня архаїчних емоцій лякає і притягує водночас. Незважаючи на те, що у внутрішньому світі Експресіоніста чітко звучить голос інстинкту самозбереження, його постійне перебування над безоднею притуплює цей голос. Ноша емоцій може стати настільки тяжкою, а світ настільки ворожим, що виникає бажання втекти від нього у смерть» [1, с. 90]. Дослідниця вважає також, що бажання максимальної (трагічної) емоції приводить до того, що експресіоністське мистецтво стає «сублімацією самогубства» [1, с. 90].

Психологія творчості Є. Пашковського вказує на його головний страх, що пояснює метафізику бунту. Це – страх перед часом, страх бути непочутим у своєму часі, не встигнути сказати рятівне слово. З таким страхом в Є. Пашковського поєднана проблема смерті, втілена у його романі «Вовча зоря».

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Дослідження феномена смерті у творчості Є. Пашковського започатковано в працях Н. Зборовської, Р. Харчук [3], Т. Гундорової, М. Сулими [5], М. Жулинського [2]. Проте зазначена тема, на жаль, мало цікавить сучасних літературознавців. Тому під час розгляду нашого питання головним чином будемо спиратися на праці згаданих дослідників.

Виділення невиділених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Смерть у структурі національної традиції, яка сформувалася як міфопоетична свідомість, переживається конструктивно: традиції як закони буття пригнічують страх смерті, завдяки національній культурі людина перемагає індивідуалізований страх смерті й отримує психологічну рівновагу. Народна культура розставання із прожитим життям контролюється традиціями, щоб усунути страхітливі форми реагування на смерть. Художня література створює образні моделі, які показують, як індивідуальна свідомість справляється зі страхом смерті. Наближеність або віддаленість від націотворчої традиції позначається на образах життя і смерті в художній творчості. У зв'язку із цим постало завдання проаналізувати художню модель, представлену прозою Є. Пашковського. Адже образи смерті, описані у творах прозаїка, символізують не лише жорстокість постмодерної епохи, сучасником якої є письменник, але і його індивідуальні психологічні стани.

Формулювання цілей статті. Мета нашого дослідження – розкрити характерні ознаки художньої танатології в романі Є. Пашковського «Вовча зоря».

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Роман «Вовча зоря», як зауважила Р. Харчук, «відрізняється від «Свята» й «Бездні», передусім, формою. Це роман у новелах, в яких подаються трагічні історії героїв <...>» [1, с. 83–84]. Тобто майже кожна з історій завершується смертю. Один з епізодів роману «Вовча зоря» подає страхітливую розповідь про «смерть на спір» (хто влезить на шпалах під поїздом – *Н. Т.*). Психологічно оголеною є характеристика емоційного стану трьох друзів під час цієї оповідки. Безвідповідальна поведінка виявиться фатальною, спланує їхні майбутні долі – смерть Сергія, душевну недугу Павла та невиліковну хворобу Миколи. Вовча зоря електрички в романі Є. Пашковського символізує наглу смерть, яка вистежує людину. Хвороби, нещасні випадки, природні катаклізми, вбивства стають тими чинниками, що скорочують життєві дороги чоловіків-героїв. Трагічною постає й жіноча доля в історії Галі. Невизначеність основних життєвих позицій призводить до аморального способу життя. Поступово та красуня, в яку були закохані троє друзів, «змарніла, осунулася» [4, с. 125]. І навіть Павло під час зустрічі з нею ледве роздивився в ній ознаки минулої вроди. Кожний чоловік виявляє, як померкла яскрава зоря дитинства – Галія, а натомість ще яскравіше засяяла смертоносна «вовча зоря».

Вражає своєю емоційною насиченістю новела «Ростов – Одеса», в якій описується смерть Сергія. Логічно новела поділяється на два часові відтинки, де перший – це згадки про кохану дівчину, а другий – калейдоскоп найяскравіших вражень дитинства. Кожна з частин насичена, передусім, дією, де Сергій виступає не як пасивний спостерігач, а як людина, що за короткий час встигає відчутти й заново пережити основні моменти свого життя. Герой переноситься в часи забутого дитинства, пам'ять нестримно наближає його до смерті.

У першій частині спогади переплітаються із мріями про зустріч із коханою дівчиною та дитиною, де минулий час, поєднуючись із майбутнім, постає реальним теперішнім часом. А часте повторення деяких дієслів: «напиши мені потім», «напишу і приїду», «не пиши, якщо вийдеш заміж», «не пиши, так пам'ятатимеш довше», «хочеш, я снитимусь тобі», «приснисть сьогодні» – підкреслюють важливість пам'яті. Декілька місяців до армії та два роки служби пролітають нестерпно згадкою в Сергія. Конфліктна ситуація з капітаном Чіриковим могла відтягти в часі зустріч із дружиною та сином: «<...> капітан під'юдив Сергія, «шпар на кепе, твоя дірка приїхала» <...> зайхав по косоротій мармизі, дав під дихало <...> проте капітан не пожалівся нікому, а викликав на дуель, «не приїхала, значить, гуляє – пайдьом у рукопашну, скатіна» <...> капітан <...> змовчав, інакше світило б Сергієві небо в клітину» [4, с. 131]. Тому плани на майбутнє він висловлює лише двома словами – «розкажу» і «любитимемось». Хоча в більш широкому контексті всі спогади минулого стануть теперішніми тоді, як хлопець почне розповідати своє життя коханій дівчині.

Спогади дитинства в другій частині не тільки відображають емоційний і душевний стан героя: «<...> як малишнею зрізали гнuzдечки по підводах на косовиці, відгонили коней від табуна і на повному скаку зривали качине пір'я по мілководді ставка» [4, с. 134]. Але й можуть витлумачитися як передвісники смерті. Адже він згадує такі епізоди, які неодноразово становили загрозу для його життя – мінні поля, якими розгулювали й де «падали й відбивали серця матерів» та ті моменти, коли «<...> дядьки навчали плавати без пояснень, тягнули за руку на глибину й відпускали <...>» [4, с. 134]. Цим епізодом-спогадом ніби вивершується зла іронія Сергійової долі – залишившись живим і неушкодженим у дитинстві, пройшовши нелюдські випробування під час служби в армії, він гине за декілька годин до зустрічі, на яку чекав довгих два роки. І як далеке відлуння звучать слова з дитинства: «Научивсь пливти, научись тонути». Але Сергій не звертає на них уваги, нехтує пересторогою, а тому, віддавшись у полон шалених емоцій, втрачає пильність і гине наглою смертю.

М. Сулима звернув увагу на новелу з роману «Вовча зоря» – «Криниця для троянд», в якій нав'язливим мотивом виступає зітхання (наприклад, «<...> на задньому сидінні автобуса вітер зітхав голосами близьких і рідних людей <...>» [5, с. 75]). Справді, настроєм зітханням просякнутий увесь роман Є. Пашковського. Твір ніби підкорений цій єдиній емоції, яка й визначає його загальний тужливий настрій. Зрештою, кожна нова новела роману – це окремий різновид «зітхань»: зітхання в безнадії, чеканні, приреченості, у передсмертну годину або під час небезпечного вибору.

Як було вже зазначено, в історіях усіх героїв Є. Пашковського пульсує пам'ять про дитинство. І це не просто сум за втраченими роками, а та сила, яка дає натхнення майбутньому. Спогади дитячих років, коли той чи інший герой був захищений материнсько-батьківською любов'ю, роблять не такими болісними врати та розчарування, дають можливість «спілкування» з давно померлими ровесниками, навіюють емоції вже давно пригаслих почуттів. Так, звістка про смерть діда застає Миколу в гуртожитку. Розповідаючи про цю подію, про дорогу хлопця додому, письменник майстерно передає Миколі настрої. Подія близької смерті активізує Миколіне самопізнання на основі активної пульсації пам'яті, пригадування діда у своєму житті. Є. Пашковський не раз звертає увагу на те, як подія смерті породжує бажання слова, прагнення самопізнання. З іншого боку, та сама подія смерті може пройти зовсім не поміченою, не викликати жодних емоцій, оскільки не зачіпає душу людини. Так, жодного емоційного коливання не пробуджується в душі вахтера, який першим повідомляє Миколі про смерть діда. А його «співуча», розтягнена манера вимови, повільне потягування «бломорини» говорять про приховане кепкування з чоловіка, який болісно реагує на цю звістку: «<...> ма-ать чесная, сканчал жизнь дедушка твой <...>» [4, с. 45]. Очевидно, така нейтралізація трагічного приводить до тьми розгубленого горем суб'єкта. Є. Пашковський проводить свого героя поміж людей, щоб виявити їхнє різне ставлення до чужої смерті. Так, водій молоковоза, який підвозить хлопця додому, постає у творчій уяві розповідача життєрадісним і веселим. Усю дорогу він «сипле анекдотами» і мало звертає уваги на внутрішній стан свого попутника: «Француз, американець і наш Іван заспорили, хто скільки вип'є, і що ти думаєш <...>» [4, с. 46]. Для нього головне – виговоритися, тому він навіть не усвідомлює, що насправді розмовляє сам із собою. Цей епізод демонструє відчуження людей: водій зі своїм бадьорим настроєм і Микола зі своїм горем існують ніби у паралельних світах, вони не чують один одного. А вислови монологічного водія типу «і що ти думаєш» сприймаються як своєрідний ритуал ввічливості, ніж як бажання спілкування. Смерть роз'єднує людей, коли вони по-різному реагують на неї. Тому Микола, щоб уникнути чужого байдужого досвіду, відокремлюється в спогади: «Миколі світав перед очима кремезний, літо й зиму в кожусі, в шитих валянках дід, що навчав хазяйнувати, «перед отьолом хліва сіном вистели, аби теля земляний дух чуло, учив дрова рубати <...> дід обіцяв навчити копанню криниць <...> докоряв сина, «за курвами, за пляшками нахазяйнував чортів скриню, хату собі ніяк не зіпне <...>» [4, с. 46].

Автор показує, як подія смерті близького змінює людину: ті події, які за життя діда здавалися звичайнісінькими, просто буденними, тепер, після його смерті, набувають особливої ваги. І навіть те, як дід учив рубати дрова, стає важливою подією. Микола також розуміє, що смерть діда надає його образу нової потойбічної значущості: тепер дідова душа стає ангелом-охоронцем для онука. Ця причетність до світу померлих особливо виразно виражається у видінні Божої Матері, яке з'являється Миколі після смерті діда. Дідова смерть ставить перед Миколою запитання про сенс життя і смерті: «<...> може, народився поза рокованим часом, зайняв чуже місце в заобрійному ряду, помінявся датою з кимсь ловкішим, удатнішим, і доля жене по світу, щоб швидше страгати свою помилку <...>» [4, с. 156].

«Вовча зоря» як смертоносна зоря цивілізації, згідно з рефлексіями Є. Пашковського, символізує українську історію ХХ століття, пов'язану з розселенням українського селянства по різних куточках землі. Національна трагедія тут постає як селянська трагедія, виселення з рідної землі аналогічне національній смерті, бо втрачають-

ся родовідні зв'язки, колись могутній народ розчиняється між чужими народами. На прикладах життєвих доль сучасних українців селянського походження в романі «Вовча зоря» – Миколи, Павла, Сергія та Галі – письменник показує трагедії «звіяних від села» втікачів. Ні в кого з них не склалася доля, і кожен із них поступово, поодинокі повертається на село, щоб загоїти душевні та фізичні рани. І, справді, єдине зцілення для тих, хто «загубив» свою долю з різних причин, постає у фантазіях про повернення.

Коли смерть підступає до Миколи значно ближче – після того, як було встановлено діагноз в онкологічному відділенні, то читач не дізнається про муки його страждань, він так само не буде присутнім на похоронах, адже для письменника важливим є сам типовий факт трагічно завершеного життя. Водночас страждання дає змогу осягнути глибину існування людини. Крок за кроком кожен із героїв роману відчуває свою смерть як «вовчу зорю», яка «<...> горить золотою блощицею <...> і кличе, і зманює і спалахує <...> на єдину мить <...>» [4, с. 197]. Але не відають вони того, коли вона засяє, а коли згасне для кожного з них. Смерть в образі «вовчої зорі» – це нагла смерть. Ціла низка наглих смертей витворює історію українського села в прозі автора. А ставлення до смерті виявляє страхіття українського буття.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. Зазвичай, естетика переймається почуттям прекрасного, величного, привабливого, тобто позитивними видами емоцій. Однак у художній літературі постмодерного періоду відбувається переорієнтація естетичного: неприємне, відштовхуюче, болісне стає об'єктом естетизації. З погляду психоаналізу, «страхітливе» – це те, що своєю незвичністю, абсурдністю мало б викликати страх, переляк, жах. Є. Пашковський у зображенні смерті накопичує багато однорідного, від чого страждає враження цілісності, однак чинник повторення того самого негативного явища стає джерелом для вираження страхітливого. Читача повинно охопити почуття жаху від такої смертоносності українського існування. У психічному підсвідомому, зазвичай, говорять про владу нав'язливого повторення. Це – також механізм створення страхітливого враження, адже «страхітливе» в разі внутрішньо нав'язливого повторення буде сприйматися читачем. Саме така манера подачі «страхітливого» в Є. Пашковського. Письменник звертає увагу на те, що сільський атеїстичний суб'єкт втратив не лише віру в Бога, але й у страшні форми забобонів, а з ними – і страх перед покійником. Смерть матері як страхітлива відчутність реакції постає в історії сина, який «<...> обкутував мертву матір мокрим простирадлом, <...> щоденно виглядав пенсію, якої б позбавили за покійницю <...>» [4, с. 181]. В іншому епізоді письменник подає розповідь про смерть вагітної сестри, яку «задушила юрба в автобусі», або про смерть дитини, яку няньки в яслах прибили.

Переважно, багатьом людям «страхітливим» бачиться все, що пов'язане зі смертю, покійниками, духами, привидами тощо. Однак кожна смерть має більшу або меншу міру страхітливого. Є. Пашковський часто вдається до зображення смерті як порушеного порядку, коли батьки ховають своїх дітей. Тому мати застерігає сина бути обережним, вдаючись до прикладів безглузких смертей його односельців. А потому слова «синонню, любчику, побережи себе», лунають як материнський оберіг не тільки для Миколи з роману «Вовча зоря», а й для кожної людини.

Загалом, у романі Є. Пашковського смерть позначена вже в назві твору: вовча зоря – символ наглої смерті. З метафізичного погляду, смерть відкриває двері в інше буття, де немає старості та смерті. Це місце вічної зустрічі: «<...> вже скоро зійдемося <...> там упізнаємо один одного, там всі молоді» [4, с. 12]. У потойбіччі, згідно з народними уявленнями про вічне життя, знімаються всі проблеми, болі, плачі, втрати та поневір'яння, там можна знову пізнати втрачені щасливі миті, якими було сповнено дитинство та юність. Тому живі прагнуть, щоб покійник не став ворогом живих і не бажав забрати живого як свого попутника в країну смерті.

Започаткована тема має своє продовження і в інших романах письменника. Тому в подальших публікаціях маємо намір розглянути її на прикладі інших творів прозаїка.

Література:

1. Моклиця М. Модернізм як структура : Філософія. Психологія. Поетика : [монографія] / М. Моклиця. – Луцьк : Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. – 390 с.
2. Жулинський М. Післямова до оповідання Є. Пашковського «Закрита палата» / М. Жулинський // Прапор. – 1990. – № 2. – С. 98–100.
3. Харчук Р. Сучасна українська проза : постмодерний період : [навч. посіб.] / Р. Харчук. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 248 с.
4. Пашковський Є. Вовча зоря : [роман] / Є. Пашковський. – К. : Молодь, 1991. – 216 с.
5. Сулима М. На порозі авангардизму / М. Сулима // Слово і час. – 1992. – № 7. – С. 74–76.

Анотація

Н. ТЕНДІТНА. СМЕРТОНОСНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ІСНУВАННЯ В РОМАНІ Є. ПАШКОВСЬКОГО «ВОВЧА ЗОРЯ»

Автор статті розглядає зображений в романі образ «вовчої зорі» як смертоносну зорю української цивілізації, згідно з рефлексіями Є. Пашковського, який розкриває національну селянську трагедію виселення з рідної землі, аналогічну до смерті. Втрата родовідних зв'язків призводить до втрати сільським атеїстичним суб'єктом не лише віри в Бога, але й у страшні форми забобонів, а з ними – і страху перед покійником.

Ключові слова: нагла смерть, втрата родинних зв'язків, спогади дитинства, трагічність жіночої долі, жах українського буття, страх, смерть.

Аннотация

**Н. ТЕНДИТНА. СМЕРТНОСНОСТЬ УКРАИНСКОГО СУЩЕСТВОВАНИЯ
В РОМАНЕ Е. ПАШКОВСКОГО «ВОВЧА ЗОРЯ»**

Автор статьи рассматривает изображенную в романе «волчью звезду» как смертоносную звезду украинской цивилизации, согласно рефлексиями Е. Пашковского, который раскрывает национальную крестьянскую трагедию выселения с родной земли, аналогичную смерти. Потеря родословных связей приводит к потере сельским атеистическим субъектом не только веры в Бога, но и в страшные формы предрассудков, а с ними – и страха перед покойником.

Ключевые слова: внезапная смерть, потеря родственных связей, воспоминания детства, трагичность женской судьбы, ужас украинского бытия, страх, смерть.

Summary

**N. TENDITNA. DEATH OF THE UKRAINIAN EXISTENCE
IN THE NOVEL BY YE. PASHKOVSKY “THE WOLF’S STAR”**

The author of the article consider the “wolf star” portrayed in the novel as a deadly star of Ukrainian civilization, according to the reflections of E. Pashkovsky, which reveals the national peasant tragedy of expulsion from his native land analogous to death. The loss of generic relation ships leads to the loss of a rural atheistic subject not only in faith in God, but in terrible forms of superstition, and with them – and fear of the deceased.

Key words: infant death, loss of generic relationships, childhood memories, tragedy of feminine destiny, horror of Ukrainian being, loss of fear of death.